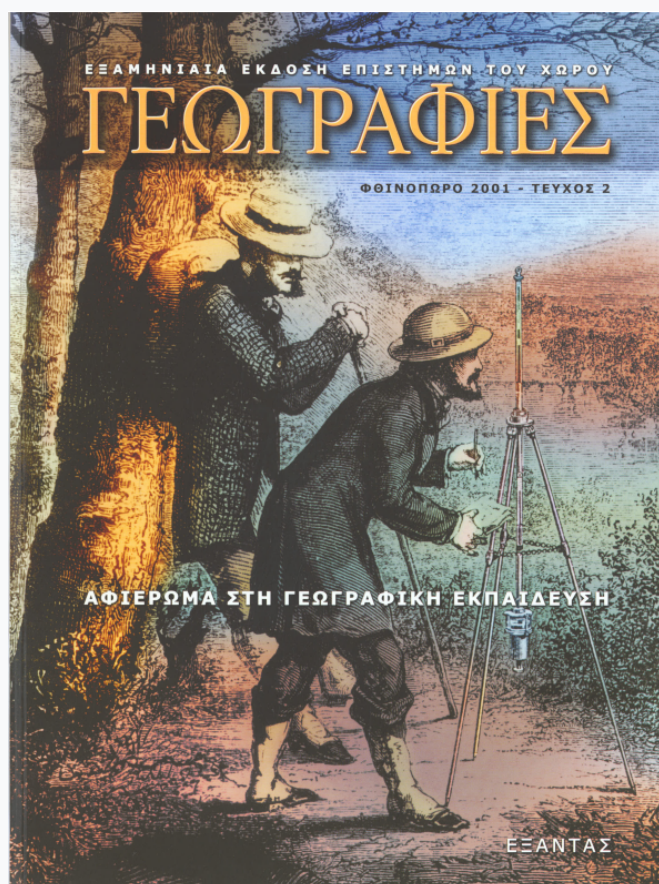

Γεωγραφίες

Αρ. 2 (2001)

Γεωγραφίες, Τεύχος 2, 2001

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

-

BIBΛIOKΡΙΤΙΚΕΣ

Jean-Luc Pinol

Ο κόσμος των πόλεων
τον 19ο αιώνα

Μετάφραση

Ιωάννα Δουράμπεη, Έφη Κάννερ
Επιστημονική επιμέλεια
Ευγενία Μπουρνόβα
Πλέδρον, Αθήνα 2000

Με απόσταση εννέα χρόνων από την γαλλική πρωτότυπη έκδοσή του (*Le Monde des villes au XIXème siècle*, Hachette, Paris 1991), το βιβλίο του Ζ.-Λ. Πινόλ γίνεται προσιτό στο ελληνόφωνο κοινό από τις εκδόσεις Πλέθρον, με την επιστημονική επιμέλεια της Ευγενίας Μπουρνόβα και την προσεγμένη μετάφραση της Ιωάννας Δουράμπεη και της Έφης Κάννερ.

Καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Τουρ και διευθυντής του Κέντρου Ιστορικών Μελετών για την Πόλη, ο συγγραφέας αξιοποιεί τη μακρόχρονη ενασχόλησή του με τα θέματα της αστικής ιστορίας, για να επιχειρήσει μια πολύπλευρη ανάλυση της δυτικής πόλης το 19ο αιώνα, συγκρίνοντας διαφορετικές γεωγραφικές συγκυρίες. Γραμμένο με άμεσο ύφος και εύληπτο τρόπο, το βιβλίο αποτελεί ένα πολύ χρήσιμο βοήθημα για τη διδασκαλία και γενικότερα για τη μελέτη της ιστορίας των πόλεων. Έρχεται να προστεθεί στον περιορισμένο κατάλογο μελετών σχετικής θεματολογίας στη χώρα μας, που τα τελευταία χρόνια αρχίζει να πλουτίζεται με την έκδοση νέων μελετών.

Η μελέτη εντοπίζεται χρονικά στο 19ο αιώνα, περίοδο η οποία κατά γενική διαπίστωση εγκαινιάζει την αρχή μιας τεράστιας αύξησης που προκάλεσε την έκρηξη της παραδοσιακής δυτικής πόλης. Οι αριθμοί που ο συγγραφέας παραθέτει στην εισαγωγή δίνουν ένα μέτρο της εκπληκτικής μεταλλαγής που γνώρισαν

οι πόλεις και υποδηλώνουν το εύρος των δημογραφικών και κοινωνικών ανατροπών που τη συνόδευσαν. Στην Ευρώπη ο αστικός πληθυσμός αυξάνεται από 19 εκατομμύρια το 1800 σε 130 εκατομμύρια το 1910· το Λονδίνο των αρχών του 19ου αιώνα με τους 900.000 κατοίκους του αριθμεί τις παρामονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου περισσότερους από 4,5 εκατομμύρια κατοίκους – και πάνω από 7 μαζί με την ευρύτερη περιφέρειά του· το Παρίσι από τις 500.000 κατοίκους περνά στα 3 εκατομμύρια. Ο εκρηκτικός χαρακτήρας της αύξησης είναι ακόμη εντονότερος στη Βόρεια Αμερική, όπου ο αστικός πληθυσμός αυξάνεται από 300.000 το 1800 σε 41 εκατομμύρια το 1910· μόνη η Νέα Υόρκη περνά από τους 60.000 κατοίκους στα 5 εκατομμύρια.

Ως προς τη γεωγραφική της εμβέλεια, η μελέτη εστιάζεται στους μετασχηματισμούς που σημειώθηκαν σε τέσσερις γεωγραφικές ενότητες, που βρίσκονται στον πυρήνα του δυτικού κόσμου: τη Μεγάλη Βρετανία (όπου και ξεκίνησε η αστικοποίηση), τις γερμανόφωνες χώρες, τη Γαλλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι γενικές διαπιστώσεις της όμως μπορούν να αναχθούν εύκολα στο σύνολο των δυτικών χωρών, οι πόλεις των οποίων ακολούθησαν λίγο-πολύ ανάλογη πορεία.

Οι μελέτες για την πρόσφατη ιστορία του αστικού φαινομένου στο δυτικό κόσμο έχουν ήδη έναν περίπου αιώνα ζωής και μια δυναμική παραγωγή. Παραμένουν ωστόσο «εθνικές», δηλαδή προσδιορισμένες από την ιδιαίτερη κατάσταση των πόλεων στις διάφορες χώρες, όσον αφορά στη θεματολογία και την οπτική τους· άλλοτε ασχολούνται με ένα συγκεκριμένο χώρο – μια πόλη ή ένα προάστιο – κι άλλοτε με μια συγκεκριμένη οπτική – μια πτυχή της αστικοποίησης. Έτσι, αν και αυτό που θα οριζαίμε ως ολιστική προσέγγιση της πόλης στη φάση του μετασχηματισμού της δεν έχει ακόμη συγκροτηθεί, σημαντικά έργα όπως εκείνα του Η. J. Dyos (Αγγλία), του S. Thernstrom (ΗΠΑ), W. Conze (Γερμανία), J.

Gaillard και G. Jacquement (Γαλλία) έχουν προσδιορίσει μια ευρύτατη ποικιλία θεμάτων: κατοικία, οικοδομή, χρήση και ιδιοκτησία της γης, μεταφορές, δημοτική διοίκηση και πολιτική, οικονομική διαχείριση, εργασία και βιομηχανική οργάνωση, υγιεινή, οικογένεια, πληθυσμός, κοινωνικές τάξεις, ελίτ, υποκουλτούρες, εγκληματικότητα, συγκρούσεις, φιλανθρωπία, αρχιτεκτονική και αισθητική της πόλης κ.ά. Πρόκειται για ένα μοναδικό εύρος πεδίων έρευνας, στα σημεία αλληλοτομίας διαφορετικών επιστημονικών τομέων, τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν τις ψηφίδες ενός μωσαϊκού, που όμως δεν έχουν ακόμη συντεθεί σε μια «ιστορική σχολή».

Πρόγραμμα ιδιαίτερα φιλόδοξο στη σύλληψή του και σίγουρα συλλογικό στην πραγματοποίησή του, η σύνθεση αυτή βρίσκεται στην αφετηρία των επιστημών που ο Πινόλ διατυπώνει στην εισαγωγή της μελέτης του προκειμένου να οριοθετήσει τη δική του προσέγγιση. Ο συγγραφέας ξεδιπλώνει τις ποικίλες πτυχές του αστικού φαινομένου μέσα από μια συγκριτική οπτική, η οποία του επιτρέπει να αξιοποιήσει τις προσεγγίσεις και τη θεματολογία των διαφόρων εθνικών σχολών και να πλησιάσει την πόλη σε διάφορα επίπεδα: στο επίπεδο ευρύτερων συστημάτων που συνδέουν τις πόλεις μεταξύ τους και κάνουν κατανοητές τις αλλαγές του ρυθμού αύξησης και της διάρθρωσης των αστικών χώρων· στο επίπεδο των αντιλήψεων που είχαν οι άνθρωποι της εποχής για την πόλη· στο εσωτερικό της πόλης, στους χώρους και τα κτήρια που διαμόρφωσαν το πλαίσιο της ζωής των κατοίκων· στο επίπεδο των σχέσεων εξουσίας και των έντονων ανισοτήτων που επιβλήθηκαν στην καθημερινή ζωή, κινητοποιώντας αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις. Η συνδυασμένη και αναλυτική εξέταση των θεμάτων αυτών με συγκριτικό τρόπο για διαφορετικές πραγματικότητες συνιστά και την ιδιαίτερη συμβολή του βιβλίου του Πινόλ στο πεδίο της ιστορίας του αστικού φαινομένου.

Γύρω από τα βασικά αυτά θέματα οργανώνονται τα περιεχόμενα του βιβλίου, με πρωταγωνιστή τη δυτική πόλη και καταλύτη την εκπληκτική αύξηση που γνώρισε στην περίοδο που ονομάζει αιώνα της αστικής ανάπτυξης.

Πρώτο θέμα οι διαστάσεις της αστικοποίησης, το εύρος των ανατροπών, τα χαρακτηριστικά μεγέθη πληθυσμού, έκτασης και δραστηριοτήτων· μεγέθη στα οποία αδυνατούσε να ανταποκριθεί ακόμη και η λέξη –ο όρος πόλη– με την έννοια που είχε προσλάβει κατά τους προηγούμενους αιώνες. Η μελέτη του μεγέθους της πόλης δεν είναι εύκολο έργο. Ο ποσοτικός, στατιστικός, ορισμός αποδεικνύεται κριτήριο φαινομενικά μόνο αντικειμενικό, και το ελάχιστο κρίσιμο όριο πληθυσμού για την πόλη ποικίλλει σημαντικά ανά γεωγραφική ενότητα, όπως επίσης και οι δείκτες αστικοποίησης, π.χ. η αναλογία αστικού προς συνολικό πληθυσμό, ο ρυθμός αύξησης του αστικού πληθυσμού. Αντίθετα, διαπιστώνεται σταθερά ότι το μέγεθος της πόλης προκαλεί επιτάχυνση στο ρυθμό αύξησης της. Αστικοποίηση και εκβιομηχάνιση συνδέθηκαν στενά. Οι μεταλλάξεις που υπέστησαν οι δυτικές κοινωνίες αντανακλώνται στις ανατροπές των παλιών οικιστικών δικτύων και των ιεραρχιών των αστικών κέντρων και συνδέθηκαν σε κάθε χώρα με τη διαφορετική ένταση που προσέλαβαν διάφοροι παράγοντες: μεταφορές, ενέργεια, μεταναστεύσεις κ.λπ. Το μέγεθος και οι λειτουργίες των πόλεων δεν άφησαν ανεπηρέαστη την εξέλιξή τους. Ο Πινόλ προσεγγίζει τη διαφοροποίηση των λειτουργιών των πόλεων μέσω της γνωστής τυπολογίας πόλεων, η οποία όμως διευκολύνει τον εντοπισμό των σημαντικότερων χαρακτηριστικών που συνδέθηκαν με τις διάφορες μορφές ανάπτυξης –βιομηχανία και εξόρυξη, μεταφορικές και εμπόριο, υπηρεσίες διοικητικές ή αναψυχής (θέρετρα)– ενώ οι μητροπόλεις συσσωρεύσαν σε διαφορετικούς βαθμούς όλες τις λειτουργίες.

Δεύτερο θέμα της μελέτης η δραστητική αλλαγή που επήλθε στην αντίληψη που οι άνθρωποι είχαν για την πόλη, αντίληψη που προσανατόλισε και τη δράση τους μέσα σ' αυτήν. Η τεράστια αύξηση και η νέα κατάσταση των πόλεων διέγειρε την κοινωνική φαντασία σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Η πόλη βρέθηκε στο επίκεντρο των διενέξεων, και η εκρηκτική ανάπτυξή της, που ανασυνέθεσε τα κέντρα εξουσίας, τις κοινωνικές ιεραρχίες και τους τρόπους διαβίωσης, τροφодότησε κάθε είδους όνειρα και εφιάλτες. Πολιτικές, ηθικές και αισθητικές ανησυχίες, φόβοι για την υγιεινή κ.ά. κυριαρχούν στις εικόνες που έδωσαν γιατροί, δημοσιογράφοι, στατιστικοί, άνθρωποι των γραμμάτων, πολιτικοί ή φιλόσοφοι. Οι αντιλήψεις δεν ήταν παντού οι ίδιες, όμως γενικά οι πιο αισιόδοξες αντιλήψεις συνδέθηκαν με το φιλελευθερισμό, η ακραία απαισιοδοξία με το συντηρητισμό. Σταδιακά, καθώς η αστικοποίηση θριάμβευε και οι έλεγχοι των δεινών εντεινόταν, οι φόβοι υποχωρούσαν και οι θετικές εκτιμήσεις υπερερούσαν, η πόλη έγινε αντικείμενο περηφάνιας και επικράτησε η πίστη στο μέλλον.

Οι μεταβολές στη δομή των πόλεων αποτελούν το τρίτο θέμα του βιβλίου. Οι παλιές πόλεις, με τις διαστάσεις τους προσαρμοσμένες στην απόσταση βαδίσματος του πεζού, ήταν ανέτοιμες να δεχτούν τους τεράστιους αριθμούς κατοίκων που συσώρευσε η αστικοποίηση. Οι πυκνότερες έφτασαν σε εκρηκτικά μεγέθη (π.χ. Παρίσι: 1.500 κάτοικοι ανά εκτάριο στο κέντρο), το αστικό έδαφος κατέστη αγαθό εν ανεπαρκεία και οι τιμές του απογειώθηκαν –ιδιαίτερα στις αμερικάνικες πόλεις– γεγονός που επέφερε την εντατική εκμετάλλευση της γης, με την καθ' ύψος οικοδόμηση. Οι συνθήκες αυτές έκαναν επιτακτική την ανάγκη αναθεώρησης της αντίληψης για την πόλη και την αναζήτηση νέων μορφών οργάνωσης του αστικού χώρου, τόσο για τις νέες πόλεις όσο και για την επέκταση και αναμόρφωση των

παλιών. Επεμβάσεις αναμόρφωσης, εξυγίανσης και ανακατάταξης των λειτουργιών στις μεγάλες πόλεις, όπως Λονδίνο, Παρίσι και Βιέννη, καταγράφηκαν και επέβαλαν την εξειδίκευση των λειτουργιών και των κοινωνικών ομάδων, επηρέασαν την εξέλιξη της πολεοδομίας. Η ανασύνθεση αυτή ευνοήθηκε από την ανάπτυξη των αστικών συγκοινωνιών, που σχετίστηκαν άμεσα με την άνθηση των προαστίων. Η διάρρηξη του αστικού χώρου προκάλεσε τη στρόφι των τοπικών αρχών στη λήψη μέτρων ελέγχου για την υγιεινή διαβίωση – δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης, φωτισμού, δημόσια πάρκα (τα 337 εκτάρια του Central Park της Νέας Υόρκης αποτέλεσαν θέμα γύρω από το οποίο στράφηκε η προεκλογική εκστρατεία των δημοτικών αρχών). Συχνότατα με αφετηρία θλιβερά γεγονότα, οι πολεοδομικοί κανονισμοί συστηματοποιήθηκαν προς το τέλος του αιώνα, θέτοντας τους όρους του παιχνιδιού ανάμεσα σε ιδιωτικά και δημόσια συμφέροντα.

Η κατασκευή των κατοικιών, ζήτημα κεντρικό για τη μελέτη του αστικού φαινομένου, παρουσιάζεται στο τέταρτο κεφάλαιο. Οι ιστορικές μελέτες έχουν εστιαστεί στους όρους παραγωγής της κατοικίας και κυρίως στο ζήτημα της ιδιοκτησίας, και οι ερμηνείες τους δεν είναι ούτε ενιαίες ούτε συνολικές. Ως γενική διαπίστωση παραμένει ότι η οικοδόμηση κατοικιών δεν ανταποκρίθηκε πάντα στις ανάγκες των αστικών πληθυσμών, με αποτέλεσμα τις κραυγαλέες αντιθέσεις στο μέγεθος, την ποιότητα και τις ανέσεις των κατοικιών. Οι διορθωτικές παρεμβάσεις στους νόμους της αγοράς, στο πλαίσιο του φιλελευθερισμού, υπαγορευμένες από τον φόβο των επιδημιών ή της ηθικής διαφθοράς, υπήρξαν πολύ λίγο αποτελεσματικές. Οι τύποι των κατοικιών διαφοροποιήθηκαν ανάλογα με τα κοινωνικά στρώματα και διαμόρφωσαν διακριτά πρότυπα μεγέθους και νόρμες άνεσης. Για τις αστικές ελίτ, ο τύπος του ιδιωτικού μεγάρου διέθετε πολυτελείς και άνετους χώρους με ξε-

χωριστά δωμάτια για κάθε χρήση. Πιο απλές και χαμηλότερων αξιώσεων, οι κατοικίες των μεσαίων στρωμάτων διαφοροποιήθηκαν ωστόσο από τις κατοικίες των λαϊκών στρωμάτων μέσω της χαμηλής τους πυκνότητας. Τέλος, οι λαϊκές κατοικίες, μικροσκοπικές σε διαστάσεις και στερημένες από κάθε άνεση, αποτέλεσαν ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα του 19ου αιώνα. Πλήθος προτάσεων, ορισμένες από τις οποίες υλοποιήθηκαν από την εργοδοσία, έφεραν στο φως μοντέλα κατοίκησης και υποχρέωσαν τα λαϊκά στρώματα να εγκατασταθούν στις παρυφές των πόλεων.

Η δημογραφική συμπεριφορά των πόλεων αποτελεί κεντρικό θέμα της μελέτης της αστικής εξέλιξης. Ο συγγραφέας τονίζει τη σχέση ανάμεσα στη μεγάλη πυκνότητα των πόλεων και την ευπάθεια των πληθυσμών τους. Τα φυσικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού, με την αυξημένη αναλογία των νέων ηλικιών, των γυναικών, την υψηλή γεννητικότητα αλλά και θνησιμότητα, δηλώνουν την άμεση σύνδεση που υπήρξε ανάμεσα στην αστική ανάπτυξη και τη στέγαση και στις συνθήκες ζωής. Η εικόνα αυτή άρχισε να μεταβάλλεται προς το τέλος του αιώνα, μετά τις προσπάθειες για βελτίωση των όρων της αστικής διαβίωσης για τα λαϊκά στρώματα. Η κινητικότητα του πληθυσμού υπήρξε επίσης ένα βασικό χαρακτηριστικό της αστικής δημογραφίας. Η πόλη, κόσμος σε διαρκή πληθυσμιακή ανασύνθεση και ανανέωση, γνώρισε μεγάλες κινήσεις του πληθυσμού της, και κυρίως του εργατικού. Οι τάσεις ένταξης ή φυγής των νεοεισερχομένων υπήρξαν ευθέως ανάλογες με το μέγεθος και την αρχαιότητα της πόλης. Οι μετανάστες που συνέρευσαν στις πόλεις, συμβάλλοντας στη δυναμική της αστικής ανάπτυξης, δεν συνιστούσαν ομοιογενή ομάδα. Η κατάγωγή τους, η επαγγελματική τους κατάσταση, η θρησκεία τους, η οικονομική συγκυρία και ο τρόπος υποδοχής τους αποτέλεσαν σημαντικές παραμέτρους που ευνόησαν ή δυσχέρησαν την ένταξή τους στην πόλη.

Τελευταίο θέμα της μελέτης οι κοινωνικές ομάδες της πόλης. Η πόλη του 19ου αιώνα θεωρήθηκε προνομιακός χώρος κοινωνικής κινητικότητας. Η διαρκής ανασύνθεση του αστικού χώρου αποτέλεσε το πεδίο για τη μελέτη του κοινωνικού διαχωρισμού, δηλαδή της διαφορετικής κατανομής των κοινωνικών ομάδων σε αυτόν, σε συνάρτηση με τις μεταβολές της κοινωνικής αξίας των διαφόρων τοποθεσιών του. Η αναδιοργάνωση των ιεραρχιών της πόλης, που άνοιξε για κάποιες γενιές το δρόμο της κοινωνικής ανόδου, ενώ για άλλες σήμανε την ένταξη στα πλατιά εργατικά στρώματα, προκάλεσε έντονες αλλαγές στην επιλογή του τόπου κατοικίας και στους τρόπους ζωής. Οι κινήσεις των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, ευνοημένες και από την ανάπτυξη των μαζικών μέσων μεταφοράς, είναι χαρακτηριστικές. Οι ελίτ της πόλης απομακρύνθηκαν από τη γειτνίαση με τις κατώτερες κοινωνικά τάξεις, προς αναβαθμισμένες συνοικίες που ανταποκρίνονταν στις αυξημένες απαιτήσεις για άνετη ζωή. Στις κατώτερες βαθμίδες η επιλογή του τόπου κατοικίας (με έμφαση στα κέντρα των πόλεων) προσδιορίστηκε περισσότερο από τις ανάγκες εργασίας και κοινωνικότητας και λιγότερο από την ποιότητα της στέγασης, αν και πολυάριθμες προσπάθειες καταβλήθηκαν για την ενστάλαξη των μεσοαστικών προτύπων στα εργατικά στρώματα. Η πολιτική εξουσία στις πόλεις και οι προϋποθέσεις άσκησης της παρουσιάζουν μεγάλες αποκλίσεις από χώρα σε χώρα. Η πόλη υπήρξε το πεδίο όπου διαδραματίστηκαν τα κυριότερα πολιτικά γεγονότα του 19ου αιώνα, άλλοτε ως διακύβευμα μεταξύ κεντρικής και τοπικής εξουσίας και άλλοτε ως τόπος ακραίων κοινωνικών συγκρούσεων – Πίτερλου, Λυόν, Παρίσι, Λονδίνο.

Ο τρόπος ανάπτυξης των θεμάτων, η μεθοδική παρουσίαση και εξήγηση των εννοιών, η χρήση του υλικού τεκμηρίωσης προσδίδουν στο βιβλίο έναν εμφανή διδακτικό χαρακτήρα, χωρίς όμως να το περιορίζουν

αποκλειστικά στο ρόλο του επιχειρησιακού βοηθήματος για τα σχετικά πανεπιστημιακά μαθήματα.

Ο συγγραφέας δεν χρησιμοποιεί τον τυπικό τρόπο παραπομπών στις πηγές του, αλλά παραθέτει ένα ενδιαφέρον τεκμηριωτικό υλικό στο τέλος κάθε κεφαλαίου: ποσοτικά στοιχεία με στατιστικούς πίνακες, χαρτογραφίες κοινωνικών και οικονομικών δεικτών, ενίοτε ανέκδοτα ή συναγμένα επί τούτου διαγράμματα πόλεων και σχέδια κατοικιών, εκτενή αποσπάσματα από κείμενα της εποχής και γενικά ποικίλα ντοκουμέντα, που «ζωντανεύουν» τις αναλύσεις του.

Το βιβλίο προσφέρει επίσης μια κατατοπιστική βιβλιογραφία, βρετανική, βορειοαμερικανική, γαλλική και γερμανική, με τα κλασικά και βασικά κείμενα αλλά και με νεότερες μελέτες, γενικότερες προσεγγίσεις και ειδικότερες αναλύσεις, η οποία επιτρέπει μια ενδιαφέρουσα εποπτεία του γνωστικού πεδίου.

Αν ο τρόπος γραφής και το άμεσο ύφος του κάνουν το βιβλίο προσίτιο σ' ένα πλατύτερο κοινό, η πολυπλευρη και συγκριτική προσέγγιση του αστικού φαινομένου, σε μια ιδιαίτερα δημιουργική φάση του, απαραίτητη και στην κατανόηση των σημερινών ανατροπών που γνωρίζει η πόλη, το καθιστούν παράλληλα βασικό εργαλείο για ιστορικούς, πολεοδόμους, γεωγράφους, οικονομολόγους, κοινωνιολόγους και γενικά μελετητές του αστικού φαινομένου.

Είναι βέβαιο ότι, για τους τελευταίους αυτούς αναγνώστες, η απουσία αναφορών της μελέτης σε άλλα συστήματα πόλεων, π.χ. τη μεσογειακή, την ανατολική ή τη βαλκανική πόλη, γίνεται αισθητή ως κρίσιμη έλλειψη. Όμως αυτό μπορεί να λειτουργήσει θετικά ως ερέθισμα για μελέτες που πρέπει να γίνουν από μελετητές που βρίσκονται σε καταλληλότερη θέση για να τις κάνουν.

ΒΙΛΑΜ ΧΑΣΤΑΟΓΛΟΥ

Τομέας Πολεοδομίας, Χωροταξίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Τμήμα Αρχιτεκτόνων, ΑΠΘ

Δ. Οικονόμου**Γ. Πετράκος**

(επιμέλεια)

**Η ανάπτυξη
των ελληνικών πόλεων**

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις
Θεσσαλίας - Gutenberg
Βόλος 1999,
σελίδες 587
τιμή 7.000 δρχ.
ISBN: 960-8029-00-7

Το βιβλίο *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων* είναι μια συλλογή κειμένων αστικής ανάλυσης και πολιτικής με άξονα αναφοράς τις ελληνικές πόλεις. Απευθύνεται στο δυναμικό εκείνο της ελληνικής επιστημονικής κοινότητας, της διοίκησης, των επαγγελματιών, των συνδικαλιστικών φορέων, των κοινωνικών κινημάτων και των πολιτών που, άμεσα ή έμμεσα, ασχολούνται, σχεδιάζουν, επηρεάζουν ή απλά νοιάζονται για το παρόν και μέλλον των ελληνικών πόλεων και για τα περιθώρια ζωής και δράσης μέσα σ' αυτές. Το βιβλίο καλύπτει πράγματι ένα μακροχρόνιο κενό στην ελληνική βιβλιογραφία, σε σχέση κυρίως με τη συγχρονική, σχεδόν συμπτωτική σχέση της χρονικής περιόδου αναφοράς των κειμένων της έκδοσης με τις πρόσφατες έως και τρέχουσες εξελίξεις στην ελληνική αστική γεωγραφία και πολιτική. Το βιβλιογραφικό αυτό κενό πιθανόν να βρίσκει την εξήγησή του στην κουλτούρα της ελληνικής κοινωνίας, μια κουλτούρα που δεν ευνοεί το σχεδιασμό και την πειθαρχημένη δράση στο χώρο, αλλά την αυθόρμητη έως αυθαίρετη σχέση με αυτόν.

Αυτή η μακροχρόνια απουσία έγκαιρης και όχι ετεροχρονισμένης, συγκεντρωμένης και όχι διάσπαρτης, συλλογικής και όχι ατομικής γνώσης και σκέψης για την πρόσφατη αστική γεωγραφία και πολιτική στην Ελλάδα, άφησε περιθώρια για παραπληροφόρηση, μύθους, ιδεοληψίες, προκαταλήψεις, σφάλματα και αγνωστι-

κισμό. Είναι βέβαιο πως υπάρχει ανάγκη για τεκμηριωμένη πληροφόρηση σχετικά με τους δρώντες της ελληνικής αστικής ανάπτυξης και τους δέκτες των επιπτώσεών της, περασμένους, σημερινούς και μελλοντικούς.

Το χωροχρονικό βεληνές του βιβλίου οριοθετείται από την επιδίωξη του να αναγνώσει και ερμηνεύσει το μεταπολιτευτικό γίνεσθαι των ελληνικών πόλεων (με έμφαση στις πρόσφατες δεκαετίες του '80 και του '90) και να ανιχνεύσει έως και «πριμοδοτήσει» τα μελλοντικά αναπτυξιακά τους βήματα με ιδέες, προτάσεις, κριτικές αναλύσεις, εικασίες και σενάρια. Το βιβλίο διαμορφώνει θέσεις θέας προς τις περισσότερες και λιγότερο φωτεινές, σκιερές και ημισκιερές, μακροσκοπικές και μικροσκοπικές πλευρές της ζωής των ελληνικών πόλεων. Ταυτόχρονα αναζητεί από τον πλούτο της διεθνούς βιβλιογραφίας και εμπειρίας εργαλεία και διαδικασίες για την ενδυνάμωσή τους, την εξυγίανση, ανανέωση, τον επαναπροσανατολισμό της πορείας και την αειφόρο ανάπτυξή τους.

Ο τόμος περιλαμβάνει 15 κείμενα αστικής ανάλυσης και 7 κείμενα πολιτικής. Από τα κείμενα της ανάλυσης τρία εστιάζουν στο ελληνικό σύστημα των αστικών κέντρων και τις πάγιες μεταξύ τους ανισορροπίες, με απώτερη επιδίωξη την επιβεβαίωση ή διάψευση των εικασιών για τάσεις εξισορρόπησης του συστήματος.^{1,2,3} Η εκ των έσω θεώρηση των πόλεων είναι το αντικείμενο των υπόλοιπων άρθρων της ανάλυσης. Από αυτά, τρία^{4,5,6} ασχολούνται με τις αναδιαρθρώσεις, την κινητικότητα και τις αλλαγές συμπεριφοράς των οικονομικών δραστηριοτήτων και των παραγωγικών τομέων, δύο^{7,8} με τις τεχνικές και οργανωτικές υποδομές των πόλεων, δύο^{9,10} με την κοινωνικοχωρική τους διαφοροποίηση, ιεραρχία και δυναμική, δύο^{11,12} με την αστική αγορά γης και κατοικίας και τις σχέσεις της με τους πολεοδομικούς μετασχηματισμούς και ένα¹³ με τη σχέση μεταξύ μικρής πόλης και υπαίθρου, μια σχέση που εύκολα μετακινείται από

την αλληλούποσθηξη στη μονόπλευρη εκμετάλλευση και υπονόμηση. Ένα ακόμη κείμενο¹⁴ ασχολείται με τη σημασία των συντακτικών ιδιοτήτων του φυσικού χώρου των πόλεων για την εξέλιξή τους και άλλο ένα¹⁵ με τις νέες τεχνικές και τεχνολογικές δεξιότητες (δορυφορική τηλεπισκόπηση) για την παρακολούθηση των διαχρονικών αλλαγών των πόλεων.

Σχετικά με την αστική πολιτική ο αναγνώστης συναντά τρία κείμενα^{16,17,18} που παρουσιάζουν το πρόσφατο ιστορικό των πολιτικών και θεσμών αστικής ανάπτυξης και σχεδιασμού στην Ελλάδα, δύο κείμενα^{19,20} σχετικά με τις πολιτικές και τη νομοθεσία για τη βελτίωση και προστασία στοιχείων του αστικού και περιουσιακού περιβάλλοντος διεθνώς και στην Ελλάδα, ένα²¹ για τη σημασία της δικτύωσης των πόλεων στην ανάπτυξή τους και ακόμη ένα²² για τις αστικές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που ήδη επηρεάζουν και θα επηρεάζουν περισσότερο στο μέλλον το ελληνικό αστικό φαινόμενο.

Ο προβληματισμός των άρθρων για το ελληνικό σύστημα των αστικών κέντρων^{1,2,3} κινείται γύρω από τον άξονα μερικών βασικών ερωτημάτων: Το ελληνικό σύστημα ακολουθεί ή όχι τις τάσεις των συστημάτων στο διεθνή χώρο; Επηρεάζεται και με ποιον τρόπο από τις διαρθρωτικές μεταβολές της οικονομίας, την ευρωπαϊκή ενοποίηση και τη διεθνοποίηση; Η τάση αποσυγκεντροποίησης του συστήματος που διαπιστώνεται μετά το 1981 στη χώρα σημαίνει μείωση της μητροπολιτικής κυριαρχίας ή κάτι άλλο; Ποιες μικρές πόλεις ενισχύονται πληθυσμιακά και ποια από τα χαρακτηριστικά τους «πριμοδότησαν» τη θέση τους στη δεδομένη χωροχρονική συγκυρία; Εντέλει, πώς να ενισχυθεί η μητρόπολη (που είναι και η πλέον ευάλωτη από τη διεθνοποίηση και την ευρωπαϊκή ενοποίηση) στον αγώνα δρόμου για ανταγωνιστικότητα στις διεθνείς αγορές και ταυτόχρονα να αντιμετωπιστεί ο υπερσυγκεντρωτισμός της Αθήνας;

Η δεύτερη ενότητα κειμένων πα-

ρακολουθεί τις διαδρομές στο χώρο και το χρόνο παραδοσιακών και σύγχρονων κλάδων και υποκλάδων της οικονομικής δραστηριότητας (από την παραγωγή δερμάτινων υποδημάτων μέχρι την πληροφορική και τις τηλεπικοινωνίες και από το λιανικό εμπόριο μέχρι τον πολιτιστικό τουρισμό).^{4,5,6} Σημειώνει και καταγράφει το πέρασμά τους από χαρακτηριστικά στάδια, όπως της εκκρόασης και της ανάδυσης, της επιβίωσης, της επέκτασης ή της συρρίκνωσης, της διαφοροποίησης και της εξειδίκευσης ή της περιθωριοποίησης, της διεθνοποίησης ή της εξαφάνισης.

Οι συγγραφείς καταδεικνύουν τη συγγένεια και επιλεκτικότητα των επιμέρους οικονομικών δραστηριοτήτων αλλά και των ποικίλων σταδίων από τα οποία περνούν (από τη γέννηση μέχρι το γιγαντισμό ή την εξόπτωσή τους) για συγκεκριμένα χωροκοινωνικά και χωροοικονομικά περιβάλλοντα, ενδοθεσμικά ή εξωθεσμικά. Τα συμπεράσματά τους συγγλύνουν σε μια κοινή διαπίστωση: οι κλάδοι και οι επιχειρήσεις στις ελληνικές πόλεις διαγράφουν τροχιές των οποίων η συνάντηση με τις πολιτικές πολεοδομικής οργάνωσης, ανάπτυξης, αναβάθμισης... αποδεικνύεται κατά τεκμήριο ατυχής. Και αυτό συμβαίνει είτε γιατί αυτοί οι θεσμοί της δημόσιας παρέμβασης είναι «αδέξιοι» και αδυνατούν να εναρμονιστούν με τις επιλογές των ισχυρών κλάδων που τους υπερβαίνουν και επιβάλλουν τις δικές τους επιλογές, είτε γιατί οι ανίσχυροι κλάδοι και το εξωθεσμικό περιβάλλον που τους κρατάει ζωντανούς είναι αυτοί που υποκύπτουν τελικά στις παρεμβάσεις που τους υπερβαίνουν.

Τα κείμενα για τις τεχνικές και οργανωτικές υποδομές, ειδικότερα για τις τηλεπικοινωνίες και τα τεχνολογικά πάρκα,^{7,8} διερευνούν και αναδεικνύουν το ρόλο, το βεληνεκές, τις προϋποθέσεις και τα όρια αυτών των υποδομών ως μοχλών προώθησης της ανάπτυξης. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στις περιπτώσεις μικρών ελληνικών πόλεων, πόλεων σε στασιμότητα ή

καθυστερήση ή σε βιομηχανική κρίση και πόλεων με υποβαθμισμένο περιβάλλον και ποιότητα ζωής. Οι συγγραφείς καταγράφουν από τη διεθνή εμπειρία τα θετικά αποτελέσματα, τις επιπτώσεις αλλά και τους κινδύνους των σχετικών επενδύσεων, εάν δεν εξασφαλιστούν οι προϋποθέσεις μεγιστοποίησης των ωφελειών και συμπίεσης του πολυδιάστατου κόστους που συνεπάγονται (κόστος ευκαιρίας, κοινωνικό κόστος από τις προκαλούμενες ανισότητες, οικονομικό κόστος αρχικής επένδυσης με μακροχρόνια απόσβεση κ.λπ.). Ο φετιχισμός γι' αυτές τις υποδομές είναι πιθανό να ακυρώσει στην πράξη τα υπαρκτά και ρεαλιστικά περιθώρια συμβολής τους στην ανάπτυξη.

Σε σχέση με την κοινωνική συγκρότηση και δυναμική των πόλεων έχουμε την προσέγγιση του κοινωνικού χάρτη μιας ελληνικής πόλης, συγκεκριμένα της Λάρισας, και μια επισκόπηση των κοινωνικών κινήματων στις ευρωπαϊκές πόλεις, των συμφερόντων που προωθούν και των βαθμών επικοινωνίας μεταξύ τους και με τους θεσμούς εξουσίας.^{9,10} Η πρώτη προσέγγιση επισημαίνει την ενίσχυση των τάσεων για κοινωνικό διαχωρισμό κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα, τονίζοντας ταυτόχρονα την παρουσία κάποιων παραδοσιακών μηχανισμών άμβλυνσης του φαινομένου. Η δεύτερη εκφράζει τις γενικότερες ανησυχίες για την πολυδιάσπαση και ετερογένεια των κοινωνικών κινήματων και αιτημάτων και την αδυναμία επικοινωνίας τους με τους μηχανισμούς αστικής διακυβέρνησης. Οι συνθήκες αυτές οδηγούν ευκολότερα σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης και υπονομεύουν συμμετοχικές διαδικασίες και συναινέσεις.

Σε σχέση με την αστική αγορά γης και κατοικίας η ενότητα που αναφέρεται στο σχετικό σύστημα λήψης αποφάσεων¹¹ αναλύει διεξοδικά τις παραμέτρους του συστήματος. Η δεύτερη ενότητα,¹² που αμφισβητεί ουσιαστικά την προαστιοποίηση της Αθήνας, αποτελεί ίσως τομή στην ελ-

ληνική, αναλυτική τουλάχιστον, πολεοδομική σκέψη. Ανατρέπει παγιωμένες θέσεις και αντιτίθεται σθεναρά στις ευρωπαϊκές, ομογενοποιημένες συνταγές προς την αειφορία, συνταγές που είναι φτιαγμένες και προορισμένες για άλλους χωροχρόνους. Τα ερωτήματα που απασχολούν τον συγγραφέα βρίσκονται στα θεμέλια αδιαφιλονίκητων, υποτίθεται, στόχων του ταλαιπωρημένου Ρυθμιστικού της πρωτεύουσας: Υπάρχει ουσιαστική προαστιοποίηση στην Αθήνα ή πρόκειται για την αναμενόμενη επέκταση των ορίων της; Αν όντως υπάρχει, είναι επιθυμητή από στεγαστική, πολεοδομική, χωροταξική και περιβαλλοντική άποψη; Μήπως οι περιοχές β' κατοικίας γύρω από την πόλη αποτελούν μια μερικού χρόνου προαστιοποίηση; Η βασική πάντως συνεισφορά του άρθρου έγκειται στην ανατροπή των δεοντολογικών όψεων αυτών των ζητημάτων στη βάση του διλήμματος: «Καλύτερο αστικό περιβάλλον για τους ανθρώπους ή προστασία της φύσης (και της περιεριστικής ζώνης) από την ανθρώπινη παρέμβαση;»

Το κείμενο με άξονα αναφοράς τη μικρή πόλη στην ύπαιθρο¹³ αναδεικνύει το σημαντικό της ρόλο στην τοπική, ενδογενή ανάπτυξη στο εσωτερικό της υπαίθρου. Ο συγγραφέας εξηγεί γιατί στη Νότια Ευρώπη και την Ελλάδα το μικρό αγροτικό κέντρο μπορεί ακόμη να ελέγχει σημαντικό μέρος των εισροών/εκροών που συνδέονται με την παραγωγή και κατανώση στον αγροτικό χώρο. Ωστόσο η οικοδόμηση μιας στοιχειώδους αστικότητας και η ενίσχυση της συνοχής και της λειτουργικότητας του συστήματος «μικρή πόλη-αγροτική ενδοχώρα» προϋποθέτει την έξοδο της μικρής πόλης από το περιθώριο του πολιτικοδιοικητικού συστήματος, την άρση της υποταγής της στον κεντρικό σχεδιασμό και τις τομεακές πολιτικές, την ενίσχυση των σχημάτων τοπικής κοινωνικής συναίνεσης, την εγκατάλειψη των μονολιθικών γεωργικών πολιτικών με αποκλειστικό στόχο τη μεγάλη βιώσιμη εκμετάλλευση.

Η ενότητα για τη βαρύτητα των

συντακτικών ιδιοτήτων του αστικού χώρου¹⁴ παρακολουθεί την αυτοχωροθέτηση των κεντρικών λειτουργιών του Βόλου και εξηγεί γιατί αυτές οι ιδιότητες θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στα σχέδια ανάπτυξης, καθώς δρουν ως αυτόνομος παράγοντας, που άλλοτε υπονομεύει και άλλοτε ευνοεί τους προαποφασισμένους στόχους.

Τα κείμενα για το πρόσφατο ιστορικό των πολιτικών και θεσμών αστικού σχεδιασμού στην Ελλάδα^{16,17,18} αναρωτιούνται αν η γνώση και η αυτογνωσία για ένα κακό παρελθόν οδηγούν σε διορθωτική πορεία και ένα καλύτερο μέλλον. Ωστόσο οι εκ γενετής αναπηρίες και οι παιδικές ασθένειες δύσκολα ξεπερνιούνται. Οι συγγραφείς αποφαίνονται πως, παρά τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες, οι βασικές παραδοσιακές αδυναμίες του συστήματος παραμένουν και διαπλέκονται με νεοεμφανιζόμενες (αποσπασματικότητα, πληθωρισμός και εμπειρισμός των νέων θεσμών, ρητορική και καταχρηστική αξιοποίησή τους ως μέσων νομιμοποίησης σε πολιτικό επίπεδο, εσωστρέφεια και σχέση ασυγχρονική με την πραγματικότητα, ιεραρχικές και «εκ των άνω» παρεμβατικές διαδικασίες κ.λπ.). Ωστόσο ο πεσιμισμός των συγγραφέων δεν οδηγείται στα άκρα. Τολμούν και προτείνουν εναλλακτικά πρότυπα αστικής ανάπτυξης και σχεδιασμού.

Σχετικά με το θέμα πόλεις και περιβαλλοντικές πολιτικές, ο αναγνώστης θα βρει μια συστηματική ανάλυση του θεσμικού πλαισίου για τα δάση και τις δασικές εκτάσεις, μέσα, γύρω και έξω από τις πόλεις.²⁰ Το θέμα είναι κρίσιμο για τον περιαστικό χώρο και το ελληνικό μωσαϊκό γης, αφού τα υφιστάμενα πρότυπα ανάπτυξης και οικοδόμησης φέρνουν τις δύο μορφές κάλυψης και χρήσης γης σχεδόν πάντα σε ανταγωνιστική σχέση. Ο συγγραφέας αναδεικνύει τα στεγανά μεταξύ της πολεοδομικής και δασικής πολιτικής. Πρόκειται γι' αυτά ακριβώς τα στεγανά που στην Ευρώπη σταδιακά καταργούνται, καθώς οι πολιτικές για τις πόλεις του 21ου αιώνα έχουν

το χαρακτήρα ενιαίου συστήματος αστικής διαχείρισης με κοινωνικές, οικονομικές, πολεοδομικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις.¹⁹

Το άρθρο για τα δίκτυα συνεργασίας των πόλεων²¹ στη βάση κοινών μεταξύ τους επιδιώξεων παρουσιάζει τις ευεργετικές συνέπειες για την ανάπτυξη και το σχεδιασμό από την εσωτερική αλλά και εξωτερική διαστική συνεργασία. Η Ελλάδα παρουσιάζει ήδη σημαντικές επιδόσεις σε αυτό τον τομέα, και οι δυνατότητες που προσφέρονται από τους χώρους της παραδοσιακής διασποράς, της υπερπόντιας μετανάστευσης και του βαλκανικού περιγύρου δημιουργούν ακόμη μεγαλύτερες προοπτικές για το μέλλον.

Η ενότητα τέλος για τις πολιτικές της Ε.Ε. για τον αστικό χώρο²² μεταξύ άλλων συνοψίζει τα πεδία εφαρμογής αυτών των πολιτικών (αστικές μεταφορές και διευρωπαϊκά δίκτυα, αστικό περιβάλλον, αστική οικονομική και κοινωνική συνοχή, αστική οικονομία και απασχόληση, συνεργασία και δικτύωση των πόλεων). Ο συγγραφέας βλέπει θετικά τις δράσεις της Ε.Ε., εκφράζει ωστόσο και κάποιες κριτικές απόψεις για την πανσπερμία στόχων και μέσων και την έλλειψη συντονισμού μεταξύ ευρωπαϊκού και εθνικού επιπέδου.

Ο τόμος έχει σφαιρικότητα, καθώς αγγίζει σχεδόν όλες τις διαστάσεις της αστικής ανάπτυξης. Ασχολείται με την ελληνική πόλη ως υποκείμενο αλλά και αντικείμενο των σχέσεων ενός ιεραρχημένου δικτύου και «κοιτάζει» τις εσωτερικές της ανάγκες αλλά και τις σχέσεις της με τον «άλλο» χώρο, τον μη αστικό. Αναλύει τις παθογένειές της, τα «παιδικά της ελαττώματα» αλλά και τις ανεπάρκειες της ωριμότητάς της. Αναζητεί πολιτικές εξυγίανσης και αναζωογόνησης μέσω της πρόγνωσης, της πρόληψης, των ριζικών παρεμβάσεων και τομών ή μέσω περισσότερο συντηρητικών λύσεων επιλεκτικής ενίσχυσης κάποιων λειτουργιών ή υποδομών της.

Παρουσιάζει επίσης πολυσυλλεκτικότητα στη βιβλιογραφία, τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και τις

αναφορές στη διεθνή εμπειρία. Παρά το πλήθος των άρθρων και των συγγραφέων, το βιβλίο χαρακτηρίζεται από εσωτερική συνοχή και ενιαίο ύφος καθώς και από παραδοχές, θέσεις και απόψεις με σημαντικό βαθμό σύγκλισης. Χαρακτηριστική ένδειξη της συνοχής του βιβλίου είναι οι αμοιβαίες μεταξύ των άρθρων αναφορές. Μικρής σημασίας εξαίρεση σε αυτό τον κανόνα είναι η σύγκριση που δημιουργείται στον αναγνώστη για το τι συνιστά μικρή και τι μεσαία πόλη, καθώς και σε σχέση με τον αναδυόμενο ή μη δυναμισμό των μικρών πόλεων / αγροτικών κέντρων.

Σχετικά με τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις, αρκετά άρθρα χαρακτηρίζονται από την έμφαση σε ποσοτικές μεθόδους υψηλού βαθμού τεχνικής αρτιότητας. Αυτή η επιστημολογική προτίμηση έχει δύο όψεις: από τη μια πλευρά απαλλάσσει το κείμενο από ασάφειες και γενικολογίες και εξασφαλίζει την ακρίβεια, την πειθαρχία του λόγου και την ποσοτική εγκυρότητα των αποτελεσμάτων, από την άλλη όμως έχει τον κίνδυνο να καταστήσει τη μέθοδο αυτοσκοπό και αφαιρεί από τις αξιολογήσεις τους παράγοντες εκείνους που δεν είναι δεκτικοί ποσοτικοποίησης. Είναι αλήθεια πως δεν είναι πάντοτε εύκολο να κρατηθούν οι απαιτούμενες ισορροπίες, και σε ορισμένα σημεία οι συγγραφείς δεν αντιστάθηκαν στους πειρασμούς υπερτίμησης των ποσοτικών διαστάσεων των προβλημάτων.

Ο αναγνώστης θα μπορούσε να επισημάνει μια σημαντική απουσία από το βιβλίο. Πρόκειται για το ρόλο του πολιτικοδιοικητικού συστήματος. Σχετικοί σχολιασμοί και αναφορές υπάρχουν βέβαια, ιδιαίτερα στα άρθρα με θέμα τις πολιτικές και τους θεσμούς του σχεδιασμού στην Ελλάδα. Όμως, σε καιρούς ανάδειξης του πρωτεύοντα ρόλου των συστημάτων διακυβέρνησης στη βιώσιμη αστική ανάπτυξη, σε καιρούς όπου δοκιμάζεται η λειτουργία στην πράξη του νέου θεσμού της δευτεροβάθμιας αυτοδιοίκησης αλλά και των ενισχυμένων πρόσφατα περιφερειών της χώ-

ρας, η απουσία μιας σχετικής ολοκληρωμένης προσέγγισης συνιστά παράλειψη. Άλλωστε πολλοί θα ισχυρίζονταν ότι χωρίς την αποκατάσταση της σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ κράτους (κεντρικού και τοπικού) και πολιτών, καμιά προσπάθεια προώθησης του σχεδιασμού δεν θα έχει τύχη.

Θα μπορούσε να διατυπωθεί και μια άλλη αμφισβήτηση, τόσο της μεθοδολογίας όσο κυρίως της βαθύτερης ουσίας και στοχοθεσίας αρκετών άρθρων. Το αφηγηρικό τους σημείο είναι κατά τεκμήριο η διεθνής εμπειρία και η διεθνής βιβλιογραφία και το βασικό ζητούμενο είναι αν και σε ποιο βαθμό το ελληνικό αστικό φαινόμενο (με όρους γενίκευσης) ακολουθεί τις εξελίξεις σε παγκόσμιο ή ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς και οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες το εγγώριο σύστημα σχεδιασμού μπορεί να ενσωματώσει πρότυπα άλλου δοκιμασμένα. Το αποτέλεσμα αυτής της φιλοσοφίας είναι το προσπέρασμα των κατεξοχήν τοπικών και συγκεκριμένων ζητημάτων και προκλήσεων που τίθενται για τις ελληνικές πόλεις γενικότερα και για κάθε μια από αυτές ειδικότερα. Γιατί ασφαλώς το μέλλον τους δεν προεξοφλείται ντετερμινιστικά από τη σημερινή τους κατάσταση στη θέση του μεσαίου ή του μικρού αστικού κέντρου. Το παράδειγμα της Καλαμάτας, που εξελίσσεται τελευταία σε πολιτιστικό κέντρο περιφερειακής και ευρύτερης εμβέλειας, το επιβεβαιώνει. Ούτε βέβαια αυτό το μέλλον οριοθετείται μονοσήμαντα και «εις το διηνεκές» από τα αλλού διαπιστωμένα περιθώρια ευεργετικών επιδράσεων μεμονωμένων και προτυποποιημένων αναπτυξιακών εργαλείων, όπως τα τεχνολογικά πάρκα, οι τηλεπικοινωνιακές υποδομές, η πολιτική γης κ.λπ. Διαφορετικά πώς να εξηγηθεί το γεγονός ότι τα κίνητρα περιφερειακής ανάπτυξης και οι δημόσιες επενδύσεις σε τεχνικές υποδομές και κοινωνικό εξοπλισμό δεν αρκούν για την αντιμετώπιση π.χ. του παρατεταμένου δημογραφικού προβλήματος των πόλεων κοντά στην ελληνοτουρκική μεθόριο;

Σε καιρούς αναγνώρισης της σημασίας των τοπικών ιδιαιτεροτήτων και της τοπικής ενδογενούς ανάπτυξης, δεν θα έπρεπε ίσως να υποτιμούμε τις έρευνες πεδίου, μέσω των οποίων δοκιμάζονται ερμηνευτικά μοντέλα και αναπτυξιακά εργαλεία. Γιατί, παρά το γεγονός ότι η αστική κοινωνικοχωρική πραγματικότητα αναλύεται σε οντότητες που υπακούουν σε λογικές ταξινόμησης/κατηγοριοποίησης/γενίκευσης, η ανάμειξή τους οδηγεί σε ένα μοναδικό «χαρμάνι» κάθε φορά, μια αστική ατομικότητα με ιδιαίτερες δυνατότητες και περιορισμούς. Οι έρευνες πεδίου θα ικανοποιούσαν εξάλλου τις προσδοκίες του αναγνώστη (προσδοκίες που γεννά ο τίτλος του βιβλίου) για τα συνθετικά κομμάτια προς συναρμολόγηση ενός χάρτη του αναπτυξιακού δυναμικού των ελληνικών πόλεων, ενός χάρτη με αναφορές στο πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο, τους ιστορικογεωγραφικούς συμβολισμούς, τα γεωπολιτικά πλεονεκτήματα, τους θεσμούς διακυβέρνησης, τη μορφολογία της παραγωγικής βάσης, την ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος. Ένας τέτοιος χάρτης ευνοεί και ενθαρρύνει την «εκ των κάτω» προσέγγιση των στόχων και των δρόμων για ανάπτυξη που συνιστά υπέρβαση του πατερναλισμού του κεντρικού κράτους αλλά και των ευρωπαϊκών θεσμών εξουσίας. Η προσέγγιση αυτή που αντιστρατεύεται ευθέως την απάθεια του πολίτη, ως αποτέλεσμα της περιθωριοποίησης από τη λήψη των αποφάσεων, ενδέχεται να επιτρέψει το προαίσθημα και το βίωμα της αισιοδοξίας για το μέλλον των ελληνικών πόλεων.

1. Γιώργος Πετράκος και Δημήτρης Οικονόμου, «Διεθνοποίηση και διαρθρωτικές αλλαγές στο Ευρωπαϊκό Σύστημα Αστικών Κέντρων».

2. Γιώργος Πετράκος και Πρόδρομος Μαυράκης, «Οι πρόσφατες μεταβολές στο Ελληνικό Σύστημα Αστικών Κέντρων».

3. Γιώργος Πετράκος και Διονύσιος Τσουκαλάς, «Μητροπολιτική συγκέντρωση στην Ελλάδα: μια εμπειρική διερεύνηση».

4. Ντίνα Βαίου, Χαράλαμπος Γολέμης, Λόης Λαμπριανίδης, Κωστής Χατζή-

μιχάλης, Ζώγια Χρονάκη, «Εκδίωξη και επάνοδος της βιομηχανικής παραγωγής στην Αθήνα του 2000».

5. Αθηνά Γιαννακού και Γρηγόρης Κανκαλάς, «Τάσεις χωροθέτησης του τριτογενούς τομέα και η ρύθμιση της αστικής ανάπτυξης: μαθήματα από την περίπτωση της Θεσσαλονίκης».

6. Αλέξης Δέφνερ, «Πολιτιστικός τουρισμός και δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου: η επίδραση στις λειτουργίες των πόλεων».

7. Παντελής Σγάγιαννης, «Πόλεις και τηλεπικοινωνίες».

8. Φίλιππος Λουκιάσας και Κώστας Μελαχρινός, «Η ανάπτυξη των τεχνολογικών πάρκων στις ελληνικές πόλεις».

9. Θωμάς Μαλούτας και Χρήστος Σωμαράς, «Η κοινωνική διαίρεση στη Λάρισα. Κοινωνικοεπαγγελματική μορφολογία του τόπου κατοικίας».

10. Παναγιώτης Γετίμης, «Αστικές πολιτικές και κοινωνικά κινήματα στις πόλεις».

11. Δημήτρης Εμμανουήλ, «Αστική ανάπτυξη, αγορά κατοικίας και προαστιοποίηση: ορισμένες θεωρητικές σημειώσεις και η περίπτωση της Αθήνας».

12. Σπύρος Βλιάμος και Χαράλαμπος Πανώριος, «Σύστημα λήψης αποφάσεων για την αστική αγορά κατοικίας».

13. Δημήτριος Γούσιος, «Υπαιθρος, αγροτικός χώρος και μικρή πόλη».

14. Άσπα Γοσποδίνη, «Η σύνταξη του χώρου ως μηχανισμός διάρθρωσης των κεντρικών λειτουργιών της πόλης. Η περίπτωση του Βόλου».

15. Κωνσταντίνος Περάκης, «Εφαρμογή μεθόδων εντοπισμού των διαχρονικών αλλαγών στο Πολεοδομικό Συγκρότημα του Βόλου με τη χρήση της δορυφορικής τηλεπισκόπησης».

16. Δημήτρης Οικονόμου και Γιώργος Πετράκος, «Πολιτικές αστικής ανάπτυξης και πολεοδομικής οργάνωσης στην Ελλάδα».

17. Δημήτρης Οικονόμου, «Πολιτική γης και εφαρμογή των πολεοδομικών σχεδίων».

18. Τζίνα Γιαννακούρου, «Το θεσμικό πλαίσιο σχεδιασμού των πόλεων στην Ελλάδα».

19. Χάρης Κοκκάσης, «Πολιτικές για το περιβάλλον στις πόλεις».

20. Δημήτρης Χριστοφίλοπουλος, «Δάση και δασικές εκτάσεις μέσα και έξω από τις πόλεις και τις οικιστικές περιοχές».

21. Ηλίας Μπεριάτος, «Η σημασία των δικτύων συνεργασίας στην ανάπτυξη των ευρωπαϊκών και ελληνικών πόλεων».

22. Άγγελος Κότιος, «Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τον αστικό χώρο».

ΠΟΠΗ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗ
Τμήμα Γεωγραφίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο